

Co to vlastně znamená, když se řekne „česká literatura“?

Pokus o hru na dané téma

JAN JIROUŠEK

Nedávno se na mne naše sekretářka obrátila s touto prosbou o pomoc: přišel za ní nějaký zájemce o studium a přivedl ji do rozpaků požadavkem, aby mu co možno nejstručněji zdůvodnila, proč by si měl zvolit třeba takový český jazyk a literaturu. A jak by prý měla na tohle reagovat. Musím se přiznat, že takhle elegantně formulovaný projev zájmu mě pobavil, a tudíž jsem bez rozpaků vyhrkl, že přece proto, aby si dotyčný mohl přečíst v originálu Haškova *Švejka*. A kdyby se náhodou ptal, proč zrovna *Švejka*, ať mu také stručně odpoví, že není životní situace, která by v tomto díle nenacházela podobenství, takže je třeba na něj pohlížet jako na biblický text; a jelikož, jak známo, Sváté písmo autorizoval sám pánbůh, je Hašek (a nikoli snad papež) v tomto ohledu na celém světě prvním po Bohu, kdo má tuto univerzální kompetenci; a protože víme, že exegeze se prohlubuje studiem originálních textů, je tedy záhodno učit se češtině. Sekretářka odešla, tuším s ještě většími rozpaky, a já se zamyslel: jednak proto, že jsem odsunul Homéra, Cervanteše, Shakespeara, Goetha, Balzaka, Joyce, Steinbecka anebo ze slovanských autorů takového Tolstého, Dostojevského, Sienkiewiczze či Pasternaka a se stejnou samozřejmostí například i Němcovou či Holana na druhou kolej, ale také z toho důvodu, že jsem se mimo jiné dopustil, pochopitelně vzhledem k daným pragmatickým okolnostem (šlo koneckonců také o češtinu), automatického ztotožnění pojmu „česká literatura“ s pojmem „literatura v češtině“, „česky píšících autorů“, přestože je mi známa řada diskusí o relativitě tohoto jazykového vymezení.

Neboť každý bohemista přece ví, že tu máme přinejmenším co do činění také s literaturou v latině, například ve středověku a humanismu, anebo v němčině, třeba v době národního obrození,

takže – mluvíme-li o literatuře, nikoli výhradně o lidové slovesnosti – samo kritérium českého jazyka anebo jazyka vůbec tu ustupuje zřetelně do pozadí. Čistě jazykové hledisko jednoznačně neřeší ani status literatury překladové: to se ostatně týká jak překladů do češtiny, tak z češtiny. – Nedostačuje-li definice přes národní jazyk, jsou k dispozici pochopitelně i kritéria jiná. Jazykovému pojetí snad nejbližší stojí, především v souvislosti s institucí mateřštiny, kritérium etnického původu autora. Ale tady se ukazuje, že jazyk jeho díla a jeho národnost nemusejí být vždy totožné, jak dokládá české dílo a německý původ Karla Klostermanna. Navíc tu byla, je a s největší pravděpodobností také bude řada autorů, kteří působí v prostředí cizího jazyka a/nebo kteří pocházejí z vícejazyčného prostředí a/nebo sami píší ve více jazycích. Takže role etnika i jednotného jazyka jsou často sporné – a to jak samy o sobě, tak i ve vztahu mezi sebou. Dalším významným faktorem, novodobým nacionalismem buď opomíjeným, nebo zneužívaným, je kulturně-areální pojetí, jež tu lze postihnout spíše německým výrazem „böhmische Literatur“, přičemž ovšem ani v němčině není rozdíl mezi „böhmisch“ a „tschechisch“ vždy spolehlivým ukazatelem. Čeština navíc tyto pojmy lexikálně nediferencuje, takže by tu byl na místě spíše termín „literatura v Čechách“ (na tomto místě zdůrazňuji, že ušetřím vás i sebe úvah, týkajících se legitimacy označování samotného politicky a kulturně-geografického prostoru a výrazem „Čechy“ tak nazývám zcela prostě historické země Čech, Moravy a Dolního Slezska). Předmětem bohemistiky (v jejím původním, filologickém smyslu) by pak vlastně byl nejen český jazyk a literatura, nýbrž jazykové a literární projevy všech etnik nacházejících se v Čechách: německého, židovského, polského, slovenského, romského, ale třeba také italského a francouzského – a v současné době bude třeba vzít v úvahu i americký element, který by mohl mít prakticky status menšiny. Důsledně vzato by pojem „literatura v Čechách“ mohl zahrnovat všechny texty vyprodukované na tomto území, případně zde uložené, tedy včetně textů importovaných. Jaksi tiše by se dalo předpokládat, že jde o díla „usedlá“, „bydlištěm“ v Čechách, a nikoli pouze na krátké „návštěvě“, neboť ani běžný francouzský, italský,

americký turista v České republice se také ještě nestává Čechem. Ale jak naložit i při tomto velkorysém a blahovlnném prostorovém pojetí s autory a texty fungujícími v cizině, jak to dokládá literatura exilu, o jejíž příslušnosti k české literatuře se intuitivně nepochybuje, a která svým objemem a významem tvoří – a to po staletí – takřka neoddělitelnou součást české kulturní tradice? A aplikujeme-li v této souvislosti areální pojetí jako historický zdroj kulturní identity, pak by pojem české literatury mohl například prostřednictvím Němců pocházejících z Čech snadno expandovat přinejmenším do Bavorska. Na tomto místě je ovšem nutné připomenout i význam těch kritérií pojmu „česká literatura“, jež jsou podmíněna či přímo formulována dobovými konvencemi společensky ideové a také politické povahy. Tento aspekt se projevuje v českých (a samozřejmě nejen v českých) dějinách nikoli pouze v dobách zesílené cenzury a kulturně-politického útlaku, kdy se z předmětu pojmu například vyhánějí texty, autoři, skupiny i celé směry (takže taková kandidátka studia na pražské filozofické fakultě v roce 1980 si mohla dovolit na otázku, zná-li jméno Josefa Škvoreckého, s čistým svědomím odpovědět, že ano, totiž ze školní exkurze v Muzeu ministerstva vnitra, kde to jméno viděla na nějaké knižní obálce ve vitríně mezi předměty doličnými). To jsou pouze jakési špičky ledovce, neboť selektivní, ale i asimilativní kritéria jsou přinejmenším latentně přítomna vždy a mají různé podoby, a jako taková jsou podmíněna tím, čemu se říká konvence a také kulturní kód, který ostatně rozhoduje o všech zde uvedených i neuvedených „rozměrech“ pojmu „česká literatura“. A to už vůbec nehovořím o perspektivách tohoto pojmu, ať již ofenzivní nebo defenzivní povahy, na pozadí evropské integrace a procesu globalizace: tady se všechny uvedené konstituenty, jakož i celý jejich diskurz včetně všech možných inovací, mohou jevit jako problematika z časů včerejších, ne-li předvčerejších – třeba budeme jednou všichni psát, ne-li i myslet, špatně anglicky (o špatně češtině, němčině atd. ani nemluvě).

Vracím se však k diskutovanému pojmu a upozorňuji, že jeho podoby a rozpory se nijak netýkají výhradně predikátu „český“. Prohlížíme-li vydané dějiny jiných národních literatur, setkáváme

se s problematikou takřka ekvivalentní a v mnoha případech ještě více vyhraněnou. Sám pojem národní literatury u sousedů nejbližších má celou řadu podob či variant, jež se nejen překrývají, ale mohou si též velice dobře konkurovat i odporovat. Vedle „německé literatury“ tu máme jak elegantně, tak i opatrně formulovaný termín „literatura německého jazyka“, ale také dnes již poněkud méně elegantně působící pojmenování „literatura SRN“ a „literatura NDR“; existují však i dějiny rakouské literatury, a to nejen od 19. století, ale již od středověku. Ostatně takový pojem lužickosrbské literatury se v německém kontextu ještě těší – přes všechny své existenční problémy anebo možná právě díky nim – relativní koherenci. Dále můžeme mít problémy i s dějinami trojediné švýcarské literatury, respektive tří literatur ve Švýcarsku, dějinami anglické literatury podle jazykového vymezení i podle jednotlivých zemí Britského společenství, kde je angličtina zavedena jako úřední jazyk, ale také podle zemí Britského ostrova; ani pojem francouzské literatury není v tomto ohledu vždy jasně vymezen, a to jak navenek, vůči bývalým koloniím, tak i směrem dovnitř, vezmeme-li v úvahu Alsasko-Lotrnsko anebo v dálnější historii literaturu provensálskou a okcitánskou. Problematická jsou pochopitelně i kritéria u vymezení středo- a jihoamerických literatur (pojem „latinsko-americký“ je tu zrovna tak vkusný, jako přibližný), literatur Afriky a konečně i u pojmů ruská a sovětská literatura – máme-li se otřít o slavistickou oblast – na pozadí dějin Ruska a SSSR, včetně problematiky literatur vnitřních kolonií či literatury exilu. Nebudu v tomto výčtu pokračovat; všechny diskurzy, týkající se identifikačních parametrů té či oné tzv. národní literatury, jsou přinejmenším zrovna tak složité, komplexní a vyčerpávající jako celá problematika tzv. národní identity. A tak tu úplně postačí, když vrátím k otázce: Co to vlastně znamená, když se řekne „česká literatura“?

Kritéria či parametry pojmu „česká literatura“ by šlo samozřejmě dále rozšiřovat, rozvádět, popisovat, charakterizovat a také kritizovat a doplňovat anebo je z jakýchsi pragmatických důvodů raději příliš nerozebírat a neroz mazávat. V tomto případě bychom se ovšem vzdali jedné zásadní identifikační perspektivy oboru,

totiž objektivní a stále aktuální potřeby reflexe pojmu o vlastním předmětu. A jak je všeobecně známo, postihuje tato elementární problematika zcela bytostně všechny obory, pochopitelně včetně tzv. exaktních věd. Na jedné straně totiž, spolu s metodologickým diskurzem, představuje vlastně to, čemu se říká sebereflexe oboru, a sebereflexe jako taková je běžně považována ve vývoji poznání za jeho vrcholný stupeň. A na straně druhé se přece týká jasného faktu, že pozornost věnovaná pojmu předmětu se v jistém smyslu kryje s pozorností vůči předmětu samému, bez kterého by tak obor neměl svou existenční substanci. Není tedy nijak na závadu se této problematice systematicky věnovat a vedle výčtu a aplikace kritérií pojmu o předmětu se pokoušet také o jejich logicky zdůvodnitelné a prakticky použitelné uspořádání.

Takovým pokusem je i následující návrh, dejme tomu jakási hra, která a priori neodmítá žádné z dostupných, v daném diskurzu „česká literatura“ se vyskytnuvších – ať již používaných, nebo jen navržených či zavržených – kritérií či parametrů, respektive akceptuje je co do jejich – jakkoli podmíněné a jakkoli definované – existence a snaží se především o jejich organizaci v rámci logicky přijatelné struktury. Tu lze opřít o konstrukci tří souřadnic, tak jak si je můžeme představit u elementární struktury každého pojmu; totiž podle jeho 1. výrazových složek/výraziva, 2. objektových či referenčních, kauzálních či nexálních souvislostí a 3. jeho smyslu a interpretace, týkající se výkonu jeho (de)kódování. Tak by se i koordináty, respektive konstituenty pojmu „česká literatura“ daly podle mého mínění rozvrhnout do tří základních rozměrů (dimenzí) jeho předmětu, a to: 1. podle výraziva (předmětu) – v tomto případě verbálního jazyka jakožto materiálu či materiálového nositele psaného či mluveného projevu, 2. podle referenční náležitosti (předmětu) – v našem případě pak především příslušnosti k etnicky nebo areálně definovanému kontextu a 3. podle smyslu (předmětu) – zde pak zejména epistemicky, tedy i historicky a společensky podmíněného kulturního kódu.

Pro tuto hru s daným pojmem však navrhuji následující pravidla: A) Všechny tři rozměry tvoří jednotný celek, představují tři stupně complexity, tedy (relacionální) kontinuum, mimo které

fungují pouze jako abstraktní, logické konstrukty. B) Rozměry jsou uspořádány inkluzivně, tedy první v druhém, jakož i druhý spolu s prvním v tom třetím. C) V bodech 1, 2 a 3 navržené obsazení těchto rozměrů je konstantní, zatímco jejich konkrétní instrumentalizace – a tudíž i hodnota a hodnotová hierarchizace – je závisle proměnná, a to vždy podle perspektivy, jejíž parametry a směr jsou na dané, objektové struktuře nezávislé. Jak se ukáže, je právě v tomto posledním pravidle klíč k celé hře.

Upozorňuji, že tu zadávám pouze jakási „pravidla hry“, a tudíž si nenárokuji univerzální platnost či efektivitu navržené struktury a jejího konkrétního obsazení. V takové „hře“ se však ukazuje, že:

a) díky pravidlu A (tedy relacionální kontinuitě dimenzí, respektive soudržnosti jejich celku) není žádné z uvedených existujících kritérií sledovaného pojmu „česká literatura“ soběstačné, a tudíž výhradně, definitivně zástupné za celek. Tak například ani (český) jazyk (rozměr 1), ani (česká) národnost autora či adresáta (rozměr 2), ani určitá, kulturně a ideově podmíněná tendence ve výběru („typicky českých“) témat, motivů, syžetů, žánrů a všech možných poetických forem, jakož i forem sociální artikulace a komunikace (rozměr 3) tu jako samostatné, od ostatních oddělené veličiny nejsou schopny obstát v konfrontaci jak s komplexitou, tak i s rozmanitostí a s vícevrstevnatostí předmětu. Na druhé straně ovšem je třeba si uvědomit, že všechny tyto příznaky a kritéria dohromady – přesněji vše, co si můžeme představit jako nutné, pravděpodobné nebo jen možné složky sledovaného pojmu – tento pojem vytvářejí, ať se nám to líbí či ne. Avšak tady platí, že:

b) s ohledem na pravidlo B (tedy na inkluzivní uspořádání dimenzí) si jednotlivá hlediska a kritéria nemusejí konkurovat či odporovat, neboť se vážou k nestejným a navíc do sebe vsazeným rozměrům pojmu. Například v případě projevů v jiném než v českém jazyce může rozhodovat kulturně-etnická a kulturně-areální příslušnost, neboť dimenze jazyka je podle uvedeného pravidla součástí dimenze etnicky/areálně definovaného kontextu. Pojem „česká literatura“ pak může zahrnovat i jino- či vícejazyčné projevy (rozměr 1), a to vždy podle stavu výskytu etnik a/nebo frekven-

tujících kulturních kódů v daném kulturním prostoru (rozměry 2 a 3). Tento přístup nám dává k dispozici nejen bohatě rozvinutou literaturu, případně slovesnost německého jazyka v Čechách (a to i ve vztahu k dílu třeba takového Adalberta Stiftera nebo Franze Kafky), ale řeší i problematiku příslušnosti jino- či vícejazyčných textů a autorů z vícejazyčného prostředí. Pak tedy fakt, že Karel Hynek Mácha psal i německé básně, ještě neznamená, že tím vystupuje z české literatury. Tady se ovšem dostávám k obsahu a kompetenci kategorie rozměru 3, který se nekryje jen s ideologickými a politickými či světonázorovými postoji, ale zahrnuje všechny epistemicky, obecně i specificky, strukturně externě i interně, časově a prostorově, historicky i sociálně podmíněné kulturní kódy. A ty, jak známo, představují souhrn veškerých pravidel, prostředkujících – coby „klíč“ sdělení – mezi výrazem a významem těch či oněch projevů v daném kulturním kontextu, a jsou tedy víceméně konvencionalizovaným předpokladem jakékoli sociální aktivity. Rozhodující, konstitutivní role kulturního kódu je tu ostatně dána právě i jeho umístěním do rozměru 3 navržené struktury, neboť je to právě tento kód, který strukturně-interně konkretizuje vztah mezi rozměrem 1 a 2. Tady je pak při naplňování smyslu, objemu i kvality pojmu „česká literatura“ pochopitelně důležité akceptovat kulturně historické a teritoriální hledisko, tedy časovou a prostorovou variabilitu kulturních kódů. Tak tu lze například legitimizovat přítomnost latiny obecným západoevropským kódem středověkého univerzalizmu či kódy katolické liturgie nebo humanistického vzdělání, a také prezenci němčiny v obrozenské literatuře, neboť zejména v počátcích národního obrození dobový stav češtiny nespĺňuje (dobovou) konvenci o tzv. kulturním jazyce, danou především obecným kulturním kódem osvícenství, ale zároveň se tu uplatňuje specifická, totiž kulturně-areálně podmíněná podoba tohoto kódu, a proto jde právě o frekvenci němčiny, a nikoli třeba francouzštiny. Rozhodující úloha kulturního kódu ostatně může řešit i na první pohled tak komplikované detaily jako problém, kam zařadit původní francouzskou tvorbu Milana Kundery, který přece žije ve Francii a v mnoha projevech vstřícně vyhovuje nejen komunikačním, ale

i kulturním kódům, jež se k češtině a k Čechám výhradně nehlasí. Ani takovéto – podotýkám zdánlivé – odcizení však podle pravidel naší hry nemusí znamenat absenci v pojmu „česká literatura“, neboť je lze chápat jsou součástí tendence, v české literatuře ostatně již tradiční (takže tu je možno mluvit o organické komponentě českého kulturního kódu), totiž záměru překonat lokality kulturního prostředí a všemi použitelnými prostředky se obracet na evropské a světové publikum. Aby však byla představa o této hře ucelená, je třeba přistoupit k jejímu třetímu, rozhodujícímu pravidlu:

c) Podle tohoto pravidla C (týkajícího se variabilní perspektivity v instrumentalizaci rozměru 1, 2 a 3), které – jak už bylo výše naznačeno – je vlastně jádrem celé hry, platí, že můžeme vlastně podle potřeby či volby instrumentalizovat a v důsledku toho konkrétně hierarchizovat všechny tři rozměry dané struktury, případně jejich zvolené příznaky, a to zaměňováním jejich vzájemné závislosti. Tady se ukazuje na jedné straně, z externího pohledu, relativita pojmu a na straně druhé, z pohledu interního, možná absolutnost té či oné konkretizace, jež se ovšem z pozice rozehraného celku jeví nutně jako redukcionistická. Konkrétně to znamená, že například jazyk je povýšen na základní kritérium, tedy na určující kód, na němž jsou závislé položky ostatních rozměrů. V rámci inkluze tu hraje tedy rozměr 1 roli rozměru 3, a tudíž je v něm obsažen i rozměr 2, nikoli naopak. Nechci tu probírat jednotlivé kombinace v rámci takové hry, chci jen upozornit na to, že právě ve vztahu k tomuto pravidlu se realizují všechna známá pojetí sledovaného pojmu. Tam, kde především v rámci novodobého nacionalismu a jeho kódů rozhoduje jazyková příslušnost, je tomuto kritériu podřízen jak kulturně-areální aspekt, tak i – samozřejmě strukturně interní – kulturní kód. Podobně tomu je i v případě dominance areálního pojetí, která si podřizuje rozměr kulturního kódu, aby skrze jeho kompetenci přehlížela faktické rozdíly v etnickém a jazykovém složení, popřípadě je i z té či oné – strukturně externí – pozice potlačovala. A tak nikoli podle faktického stavu předmětu, nýbrž podle takto zvoleného dominantního kritéria se tento předmět vlastně definuje. Rušivá fakta, například existence textů v jiném jazyce, případně existen-

ce více etnik, se pak spíše ospravedlňují než vysvětlují aktuálně podřízenými rozměry anebo se podrobují ne-li přímo eliminaci, pak jakémusi „odsunu“ na tzv. „hranici“ případně i za „hranici pojmu“ (a žel nejen samotného pojmu). Samozřejmě, že se ta či ona konkrétní volba neděje jen jako projev čisté zvůle; je sama závislá na řadě – zpravidla tím více působících, čím méně reflektovaných – (strukturně-) externích faktorů v podobě konkrétních historicky a sociálně podmíněných kulturních kódů. Jestliže se ve vývoji během 19. století takto preferovala kritéria jazyková, podmíněná kódem osvícenství, a kritéria etnická, podmíněná kódem romantismu, a jestliže se oproti předchozímu teritoriálnímu paradigmatu prosazoval pojem „české literatury“, která sice chtěla být jako ta německá, ale rozhodně nechtěla být „literaturou německou“ (asi v podobném smyslu, jak to, tentokrát ovšem přímo ve vztahu k české národní identitě vkládá Karel Sabina v *Oživených hrobech* do úst italskému spoluvězni: „Čech? Co je to! Un Boemo? Ach, slyšel jsem o tom, že prý nechcete býti Němci“ – Sabina 1977: 20), pak to plně odpovídá paradigmátům moderního evropského nacionalismu, eskalujícího ve století následujícím. Výsledkem této eskalace však byla i faktická eliminace židovské a německé komponenty z českého kulturního areálu, čehož bylo efektivně využito kulturní politikou reálného socialismu, zavádějícího pojem české literatury přes přežilé dědictví slavjanofilství až do kulturní xenofobie a izolacionalismu. Ideologicky podmíněná selekce tu napadla i samotný rozměr kulturního kódu a redukovala jej – přinejmenším ve veřejné sféře – na poslední usnesení politbyra a Svazu spisovatelů.

V dnešní situaci jistě řada předešlých determinant odpadla a pojem „české literatury“ se v domácím prostředí dosti pilně podrobuje jak své historické rekonstrukci, tak i kritické reflexi z hlediska aktuální situace a kontextu. Při výběru pozic v navržené hře má evidentně daleko větší prostor než v dobách minulých, ten je však a pravděpodobně nadále bude vystaven celé řadě příznivých i nepříznivých vnějších vlivů. V zahraničním kontextu, například v západní Evropě, je pojem „české literatury“, pokud má ovšem vůbec nějaký konkrétní, respektive rozeznatelný obsah, vystaven

zejména těm podobám navržené struktury, v nichž dominuje identifikace pomocí areální a etnické příslušnosti, přesto, že v akademické oblasti je literárněvědná bohemistika až na několik výjimek alespoň formálně, organizačně založená na tradiční příslušnosti k slovanským filologiím. To ovšem neznamená, že jazykové hledisko tu automaticky přebírá roli určujícího kulturního kódu. Zajímavý je také ještě jeden velmi závažný jev, který lze velmi dobře pozorovat například v zemích německého jazyka, totiž že oproti rostoucímu zájmu o českou literaturu v kulturní veřejnosti klesá tento zájem zřetelně v kulturní politice, což se například projevuje redukcí, ba dokonce eliminací studia bohemistiky na vysokých školách. Tady se ovšem nejedná o specifickou situaci bohemistiky samotné, nýbrž o proces postihující celou řadu zejména univerzitních, a to nejen tzv. menších, anebo jen humanitních oborů. A signifikantní také je, že v této souvislosti ubývá i přesvědčivých argumentů proti názorům, jež tento trend považují za systémovou vlastnost současného společensko-ekonomického vývoje. V takovéto – podivné – „hře“ ztrácí objem i identitu sám pojem kultury a scvrkává se tu na jakousi „sféru služeb“.

Vrátím-li se však ke hře se strukturou pojmu „česká literatura“, chci upozornit také na její interdisciplinární relace: zajímavé by totiž bylo v souvislosti s naším tématem srovnání sledovaného pojmu s pojmy „české umění“ či „česká hudba“. Ukázalo by se totiž, že na první pohled zřejmá, nabízející se perspektiva kulturně-areálního či etnického pojetí také nemusí být vždy a za všech okolností dominantní. (Proto je dnes užíván například obrat „díla architektů německého jazyka v Čechách“.)

Závěrem bych chtěl uvést ještě jinou příčinu, proč jsem úvodem zmínil onen anekdotický příběh, v němž jsem tak svévolně instrumentalizoval Haškova *Švejka*. Soustředil jsem se totiž u sledovaného pojmu vlastně na predikát „český“/„česká“ a nevěnoval patřičnou pozornost objektu „literatura“. Neboť *Švejk* vykazuje v dějinách své recepce také řadu protikladných názorů, podmíněných jak představami o české literatuře, tak i o literárně estetických kvalitách. Domnívám se totiž, že při identifikačních parametrech pojmu „literatura“, případně „umění“, se jedná o podobně

strukturovaný diskurz, jaký jsem rozvedl v navržené hře – z které ostatně plynou tato poučení:

1. Konkrétní podoby této hry nejsou jen hrou, ale také zcela vážnou záležitostí, prozrazující naše konkrétní možnosti i konkrétní limity.

2. Ta či ona volba perspektivy i množství variant tu není nikdy arbitrárním aktem, nýbrž závisí na řadě vnějších faktorů, z nichž mnohé nelze – předem či na základě dosavadních zkušeností a získaných kompetencí – předpokládat ani ovlivnit.

3. V případě dovršení navržené hry by ovšem musel být pojem „české literatury“ definitivně poznán, tedy naplněn – a tím také ukončen. A s ním pochopitelně nejen sám skutečný předmět pojmu, ale i veškeré vědění o něm. Přesto, ale i proto chápeme poznání daného předmětu, jakož i poznání vůbec, jako proces, jehož vývoji se nebudeme bránit ani při metafyzické vizi jeho završení. A jestli v onom dosti velkorysém rozvržení hry, a tudíž i velkorysých parametrech sledovaného pojmu shledáváme také jakousi expanzivní tendenci, pak i tady jde především o expanzi poznání, jemuž bychom asi nechtěli stát v cestě.

Facit: Přesto, že z nejrůznějších důvodů lze i v této hře pojem „české literatury“ limitovat všelijak, akceptujme jeden zcela konstruktivní fakt, který sice může být zrovna tak poznatkem jako přáním, který je však vždy plodným motivačním faktorem: že totiž tato hra zřejmě nebude v dohledné době dohrána do konce.

Literatura

SABINA, Karel
1977 *Oživené hroby* (Praha: Československý spisovatel)

Dr. phil. Jan Jiroušek, Ludwig-Maximilians-Universität, München